

Késő római épületegyüttes a Harsánylejtő területén

(Budapest, III.ker., Csúcshegy-Harsánylejtő, Hrsz.: 20645/1-7, 20655/2-43, 20656/2, 20646/1)

A BTM Aquincumi Múzeuma a leendő lakópark úthálózatának helyén folytatta a 2007. november végén, az időjárás miatt felfüggesztett feltárást (T. LÁNG 2008, 133–140). A többéves feltárássorozat menetében a 2008-as évben (április 4. és augusztus 22. között) a hegyoldal alsó, északi részén dolgoztunk, folytatva a 2007-ben előkerült római kori épületfalak kutatását. Beruházói döntés alapján az út kontúrján túl, északkelet felé is nyitottunk szelvényeket, hogy ezáltal az épületegyüttes kiterjedését meg tudjuk állapítani, ami a terület hasznosításához ad információt.

A feltárás során a hegyoldal alsó részén összefüggéseiben tártunk fel és két oldalról (nyugat és dél) lehatároltunk egy többhelyiséges római kori kő épületegyüttest (1-2. kép). A vékony, néhol mindössze 10 cm földréteg alatt a legtöbb ponton megmaradtak a 60-70 cm széles, földbe rakott kőfalak, omladékok, padlók. Másutt azonban a meredek hegyoldalon állandó erózió miatt szinte teljesen eltűntek az épületrészek. Az idei évben a feltárt részen két nagyobb területhasználati periódust lehetett elkülöníteni.

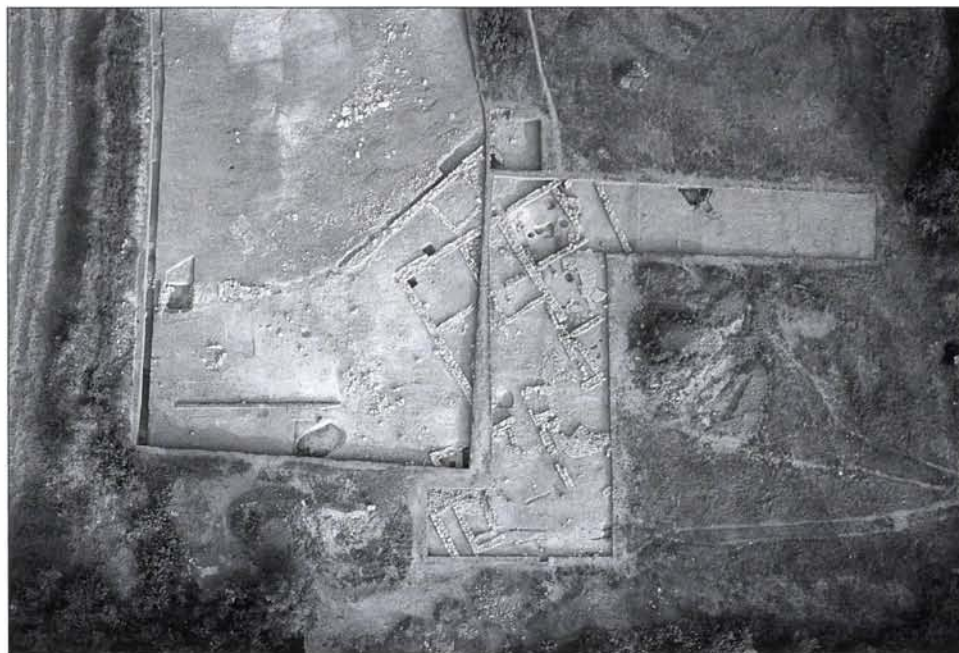
1. A leletanyag alapján a feltárt terület története, római kori használata a Kr. u. 2. századra nyúlik vissza. Ebből az időszakból a későbbi római épület alatt, az

Late Roman building complex on the territory of Harsánylejtő

(Budapest III, Csúcshegy-Harsánylejtő, Lrn.: 20645/1-7, 20655/2-43, 20656/2, 20646/1)

The Aquincum Museum of the BHM continued excavation in the area of the road system of the future residential district which had been suspended because of the weather conditions at the end of November 2007 (T. LÁNG 2008, 133–140). During the series of excavations carried out over several years, work was concentrated at the lower, northern part of the hillside in 2008 (between April 4 and August 22) continuing the investigation of the building walls discovered in 2007. In agreement with the investor, trenches were opened towards the northeast beyond the outlines of the road to determine the extent of the building, which, in turn, may provide useful data for how the area was used.

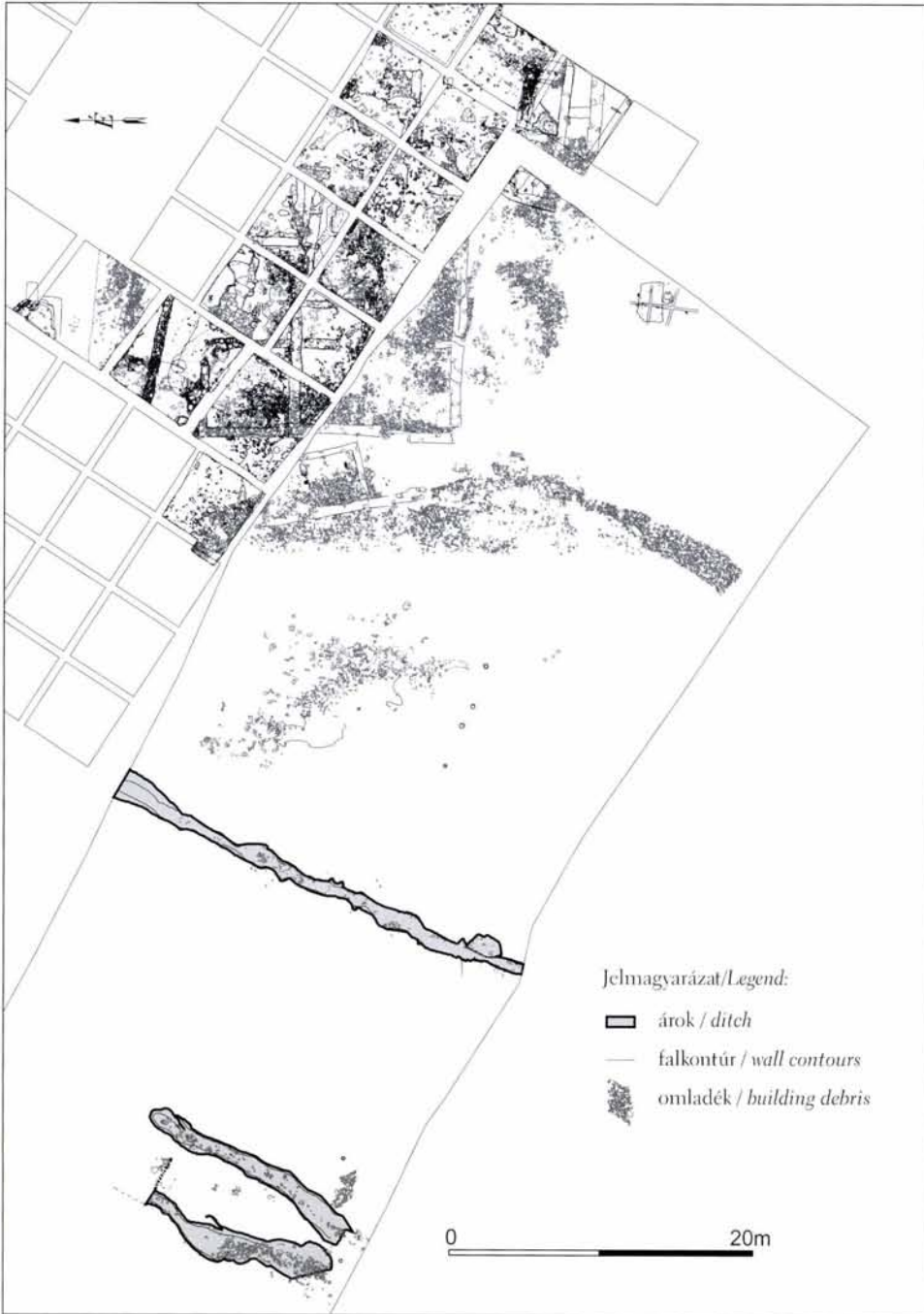
A Roman period stone building complex comprising a series of rooms was unearthed in context and delimited from two sides (west and south) on the lower part of the hillside (Figs 1-2). The 60-70 cm thick stone walls laid in the earth, debris and floors were generally preserved under the thin, sometimes no more than 10 cm thick, earthen layer. In other places, however, the building parts had nearly completely disappeared as the result of continuous erosion on the steep hillside. This year, two major land-use periods could be differentiated in the uncovered area.

1. kép: Légifotó a római kori épületegyüttesről a Harsánylejtőn (Rákóczi Gábor felvétele)
 Fig. 1: Aerial photo of the Roman period building complex at Harsánylejtő (photo by Gábor Rákóczi)

itt csörgedező patak szomszédságában, több földbe mélyített objektumot is feltártunk. Egyikük egy nagyméretű, ovális formájú, 60 cm mély beásás, amely dél felé a metsztfal alá húzódott, így pontos mérete ismeretlen. Faszenes, kevert betöltéséből sok kerámiatöredék, bronz *patera* (3. kép), érmek és egy pannon-noricumi típusú szárnyas fibula került elő. Funkcióját tekintve szemétködör lehetett. A másik objektum egy félig földbe mélyített, egyik oldalán kőfallal is megtámasztott ház volt (4. kép). Ebből szintén sok, elsősorban a helyi kelta lakossághoz köthető, de már római kori kerámianyag került elő (például S profilú tálak). A ház felmenő falai agyagtéglából voltak, ennek lenyomatait a visszatöltésben találtuk meg, amely erősen faszenes volt. Az építmény pontos mérete itt is ismeretlen, mivel túlnyúlt a

1. Based on the find material, the Roman period land use in the investigated area started in the AD 2nd century. A number of semi-subterranean houses were uncovered under the later Roman period building, next to a streamlet. One of them was a large, oval, 60 cm deep pit, which extended under the section wall towards the south so its exact measurements are not known. The fill, which was mixed with charcoal, contained many shards, a bronze *patera* (Fig. 3), coins and a winged brooch of the Pannonian-Noricum type. It may have been a refuse pit. Another feature was a semi-subterranean house, reinforced with stones on one side (Fig. 4). It also contained many ceramics that can be linked with the local Celtic population in particular, although vessel fragments from the Roman period were also found

2. kép: Római kori épületegyüttes összesítő alaprajza
 Fig. 2: Complex, summary map of the Roman Period building complex

3. kép: Bronz patera töredéke feltárás közben.

Fig. 3: Fragment of a bronze patera during excavation

feltárható területen, így azt sem tudjuk tartozott-e hozzá kemence. Ehhez a periódushoz sorolható még két különálló sütőkemence is, egyikük sütőfelületét *tegula*- és kerámiadarabokkal rakták ki. Az előkerült maradványok nagy valószínűséggel a patak túlsó oldalán, 2005-2007-ben feltárt római kori falusias telep széléhez tartozhattak, ahol ugyanilyen konstrukciójú, szögletes formájú házakat dokumentált Havas Zoltán (HAVAS-SZILAS-VIRÁG 2007, 154–178).

Az előkerült leletek alapján (rhein-zaberni *terra sigillata* a gödörház alsó betöltési rétegéből) a telep ezen részét a Kr. u. 2. század utolsó évtizedeiben véget ért markomann-szarmata háborúk után számolhatták fel, a gödröket, házakat feltöltötték és a területen – az Aquincum környéki egyéb villagazdaságokhoz hasonlóan – valószínűleg egy kisebb birtokközpont jött létre (ZSIDI 2002, 103).

2. A felszámolt telep fölé csak jóval később került a kő épületegyüttes. A leletanyag elsődleges vizsgálata alapján, amelyből szinte teljesen hiányzik pl. a Kr. u. 2-3.

(e.g. S-profiled bowls). The vertical walls of the house were built of adobe. Impressions of it were found in the fill, which was mixed with much charcoal. The exact measurements of the construction are not known since it extended beyond the excavated territory. Neither is it known whether this feature had an oven. Two independent grilling ovens belong to this period. The baking surface of one of them was paved with *tegula* and pottery fragments. The uncovered phenomena most probably belonged to the rural settlement that was uncovered on the other side of the streamlet in 2005-2007. Here, Zoltán Havas documented angular houses with a similar structure (HAVAS-SZILAS-VIRÁG 2007, 154–178).

Based on the recovered finds (Rhein-zabern Samian ware in the lower fill layer of the semi-subterranean house), this part of the settlement was abandoned after the Marcomann wars that ended in the last decades of the AD 2nd century. The pits and the houses were filled in and probably a small estate center was later

századot jellemző leletanyag (elsősorban a *terra sigillata* és az érmék), ill. a település jellege miatt is, a komplexum valószínűleg inkább a 3-4. század fordulóján épült fel és a 4. században végig használatban maradt (5. kép). A szokatlanul késői keltezés nem áll párhuzam nélkül, bár az eddig feltárt Aquincum környéki vidéki épületegyüttesek jelentős része korábban, a 2-3. század fordulóján épült ki; a békásmegyeri villa, a feltáró megfigyelései szerint, csak a 3. század közepén épült (PÓCZY 1971, 91).

A késői keltezést többek között egy Aquincumban igen ritka lványi XXII. típusú méceses (3-4. század: IVÁNYI 1935, 16 és Taf. LVII/9) egy email díszítésű T-fibula (3. század: PATÉK 1942, 69-40), ill. a környéken szintén ritkán előforduló, 4. század végére keltezhető bekarcolt, hálószerű szürke fazék perem- és válltörédeke támasztja alá, amelyek közeli párhuzama a leányfalui *burgusból*, ill. Pilismarótról ismert (ott besimitott díszítésként: SOPRONI 1978, 44-45, Taf 43,1,2 és 65, Taf 72.1,2). A leletanyagban egyébként a házikerámia (korsók, Faltenbecherek) és

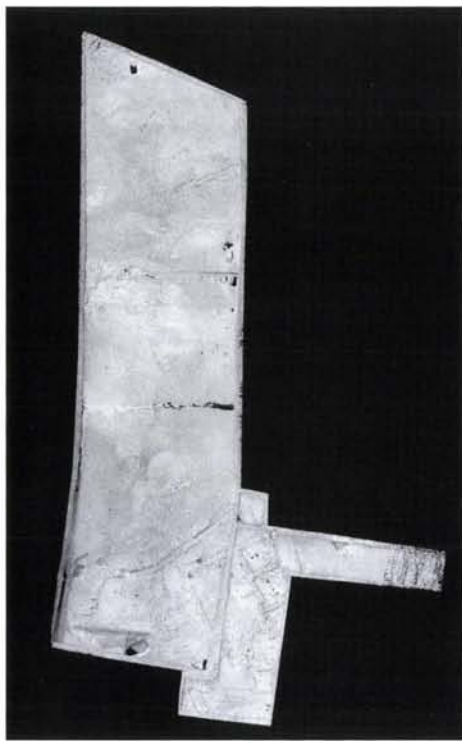
established here, similarly to other villa farms in the region of Aquincum (ZSIDI 2002, 103).

2. The stone building complex appeared much later over the abandoned settlement. Based on the preliminary analysis of the find material, from which, for example, finds characteristic of the AD 2nd-3rd centuries were completely missing, and also because of the Samian ware and the coin materials and the character of the settlement, the complex was probably built at the turn of the AD 3rd and the 4th centuries and was occupied all through the 4th century (Fig 5). The uncommonly late date is not unprecedented although the majority of the rural building complexes uncovered in the region of Aquincum were built earlier, at the turn of the AD 2nd and 3rd centuries: the Békásmegyer villa was only built in the middle of the AD 3rd century based on observations made by the archaeologist (PÓCZY 1971, 91).

The late date at this site is also supported by the find of an lványi type XXII lamp (AD 3rd-4th centuries: IVÁNYI 1935,

4. kép: Egyik oldalán kőfallal erősített földbe mélyített ház
Fig 4: Semi-subterranean house with a stone wall reinforcing one side

5. kép: Római kori épületegyüttes lézerszkenneres felmérési rajza

Fig. 5: Laser scanner survey drawing of the Roman Period building complex

nagyobb méretű tárolóedények, hombárok vannak túlsúlyban. A leletanyag összetételével kapcsolatban külön érdekesség, hogy az itt megjelenő leletanyag (kerámia-típusok, fém- és éremanyag) teljesen különbözik a polgárvárosban általános 2-3. századi leletanyagtól, ahonnan viszont hiányzik ezen késői korszak anyaga (legutóbb: T. LÁNG 2005, 77-78).

Az együttesnek legtöbb helyen csak a földbe rakott, átlagosan 60-70 cm széles alapfalai maradtak meg, néhány helyen az alapozási árok vizsgálatára is módunk volt. Egyedül a nyugati helyiségcsoport *terrazopadlós* szobájában tudtunk megfigyelni vakolattal ellátott felmenő

16 and Taf. LVII/9), which is very rare in Aquincum, an enamelled T-brooch (AD 3rd century; PATEK 1942, 69-40) and the rim and shoulder fragment from a grey pot decorated with an incised net pattern dating to the end of the AD 4th century, which also occurs rarely in this region. Close analogues have been found at the Leányfalu burgus and Pilismarót (there in the form of a smoothed-in ornament; SOPRONI 1978, 44-45, Taf 43,1, 2 and 65, Taf 72.1, 2). Household ceramics (jugs and Faltenbecher) and large storage jars dominate in the find material. An interesting feature of the composition of the find material is that the objects found here (ceramic types, metal and coin material) are totally different from the AD 2nd-3rd century finds generally brought to light in the Civil Town, where, on the other hand, the material of this late period is missing (recently: T. LÁNG 2005, 77-78).

Only the 60-70 cm thick foundation walls laid in the earth were generally preserved at the complex. In a few places, it was also possible to examine the foundation ditches. The plastered vertical walls could only be observed in the room with a terrazzo pavement in the western group of rooms (see below). Based on the geopedological analysis carried out on the territory (by Professor Andrea Mindszenty, head of department and Orsolya Palya, university student, ELTE Applied and Environmental Geological Institute), the building was raised on a slightly elevated debris island on the hillside. The walls were cut into this stony, rocky material so they resist erosion better than in other parts of the hillside. Fragments of buttressing walls built later against the exterior walls could also be observed in a few places.

falat (ld. lentebb). A területen végzett geopedológiai vizsgálat szerint (a vizsgálatot Mindszenty Andrea tanszékvezető professzorasszony és Palya Orsolya egyetemi hallgató végezték, ELTE Alkalmazott és Környezetföldtani Intézet) az épületet a meredek hegyoldalon egy kissé kiemelkedő törmelékiszigetre építették, amelynek köves, sziklás anyagába vágták a falakat, ezek így jobban ellenálltak az eróciónak, mint a hegyoldal többi része. Néhány ponton megfigyelhetők voltak a külső falakhoz utólag hozzáépített támfalrészletek is.

A különböző irányítású falakból álló, valószínűleg kerítésfallal is rendelkező épületgyüttest – az ásatási megfigyelések alapján – legalább háromszor átépítették. Egyes termeket megnagyobbítottak, újakat hoztak létre, másokat viszont megszüntettek, ezek falait, az alapokig kiszédték. Az épület északkeleti felében kőlapokkal burkolt udvar került elő (6. kép) kézi malommal, ill. igen sok hombár- és egyéb tárolóedény darabjaival, vaseszközzel (vésők, balta, kések) és fegyvertöréddel (7. kép). Ugyanebben a zónában ablaküveg nagyobb darabja is előkerült (8. kép). Délkelet fe-

The building complex of walls built in diverse directions, which probably had a fencing wall as well, was reconstructed at least three times based on observations during excavations. Certain rooms were enlarged, new ones were built, while other ones were combined, and their walls were pulled down to their foundations. A courtyard paved with stone slabs was found in the northeast part of the building (Fig. 6) together with a quern and especially many shards of storage jars, iron tools (chisels, axes and knives) and weapon fragments (Fig. 7). In the same zone, a large fragment of a glass pane was also found (Fig. 8). Erosion destroyed the walls of the rooms to the southeast so their functions cannot be identified although parts of a floor level or perhaps a road foundation(?) made from rubble could be documented.

The small, limestone votive tablet with niches, which depicts the Goddess Diana pulling her bow together with a stylised depiction of what is perhaps a beehive (?) by her legs provides an interesting piece of data for the history of the region. The right side of the carefully finished tablet

6. kép: Kőlapokkal burkolt udvar az épületgyüttes nyugati traktusában

Fig 6: Courtyard paved with stone slabs in the western wing of the building complex

lé az erózió elpusztította ugyan a termék falait, így azok funkciója sem határozható már meg, azonban törtkőves járószint-, ill. esetleg útalapozás(?) részleteit itt is dokumentálhattuk.

A területrész történetéhez érdekes adalék az a szintén az északi részen előkerült, mészkőből faragott, kisméretű, fülkés kialakítású fogadalmi tábla, amelyen balra lépő, íját felhúzó Diana istennő látható, lábánál talán méhkaptár(?) stilizált ábrázolásával. Az igényes kialakítású tábla jobb oldala erősen töredékes, így az istennő attribútumaként szereplő kutya sem azonosítható biztosan (9. kép). A relief az épület falomladékából került elő, és itt másodlagosan használhatták fel, eredetileg az egyik közeli 2-3. századi villagazdaságból származhat (Csúcshegy, Testvérhegy?). A római kor korábbi időszakában az istennő kultusza igen népszerű volt Aquincumban, mind a városban mind pedig a földművelő, vidéki lakosság körében, a harsánylejtői darab legközelebbi analógiája is Aquincumból származik (PÓCZY 1959, 141).

A terület délnyugati szélénél egy, az északtól kissé eltérő tájolású helyiségcsoport került elő, köztük egy meglepően jó állapotú, terrazzopadlós szoba, fűtőcsatornákkal, praefurniummal és a hypocaustum oszlopokat helyettesítő imbrexekkel. Kúpcserépek ilyen jellegű használata igen ritkának számított (hasonló megoldás: pl. Rockbourne-i villánál, Britannia: BÉDOYÈRE 2001, 37 és fig. 15). A szobát belső dekorációval látták el, amit a csatornából előkerült sok falfestmény- és stukkótöredék is jelez. A helyiségcsoport kelet és dél felé is folytatódik, feltárásukra egyelőre nem volt mód.

Az épületegyüttes kialakítására jellemző, hogy míg az igen meredek hegyoldalon a magasabban fekvő részeken már csak a padlószintek alatti felületek és falalapozá-

7. kép: Vaseszközök az épületből
Fig. 7: Iron tools from the building

is fragmentary so the dog, the attribute of the goddess, cannot be identified with certainty (Fig. 9). The relief was found in the debris of the walls of the building where it had probably been used secondarily. Likely, it came from a nearby villa farm of the AD 2nd-3rd centuries (Csúcshegy, Testvérhegy?). The cult of the goddess was very popular in Aquincum in the earlier phases of the Roman occupation, both in the town and among the rural, farming population. The closest analogue to the tablet from Harsánylejtő also came from Aquincum (PÓCZY 1959, 141).

A group of rooms with a slightly different orientation from the buildings on the north was found by the southwest edge of the territory. One contained an astonishingly well preserved terrazzo pavement, heating channels, a praefurnium and imbrices that replaced the hypocaust pillars. Such a use of conical tiles was a rare phenomenon (a similar solution was found at the Rockbourne villa in Britannia: BÉDO-

sok maradtak meg, addig néhány méterrel kelet felé (lejtőirányban lefelé) még eredeti járószinteket dokumentálhattunk. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy az épület-egyesítés egyes – akár szomszédos – helyiségei teraszos kialakításúak voltak.

A fentiek alapján az épület északi része, annak helyiségei gazdasági rendeltetésűek lehettek, míg dél felé a lakórészleget találjuk, amely jól látható módon tájolásban is eltér az északitól, egyelőre ennek alapján feltételezzük, hogy a két egység nem is egykorú egymással.

Elsősorban a keltezés, de az épület-egyesítés funkciójára szempontjából is fontos adat, hogy a feltárásból 106 db római kori (98%-ban 4. századi, elsősorban a Constantinus-dinasztiához köthető) érem került elő. Az egyik helyiségben különösen nagy számban találtunk érméket. Jelenlegi adataink alapján a legkorábbi érem Antoninus Pius verete. Mindezek, amellett, hogy tovább erősítik az épület késő római kori használatáról vallott elképzelésünket, utalhat a funkcióra is, ilyen nagy számú érem már esetleg kereskedelmi forgalommal magyarázható.

A többhelyiséges, legalább háromszor átépített, különböző tájolású részekkel

YÈRE 2001, 37 and fig. 15). The interior of the room was decorated, which was indicated by many wall painting and stucco fragments uncovered in the channel. The group of rooms continued toward east and south as well but it has not yet been possible to excavate them.

Characteristically for the construction of the building complex, only surfaces under the floor level and the wall foundations were preserved higher up on the steep hillside, while the original floor levels could be documented a few meters to the east (lower on the slope). It suggests that certain rooms, maybe even adjacent rooms in the building complex, were terraced.

Based on the above data, the rooms in the northern part of the building had an economic function, while the residential wing can be found in the south. The orientation of the latter wing evidently diverged from the northern wing, which implies that the two units were not contemporary.

The 106 Roman period coins (98% from the AD 4th century, especially from the Constantine dynasty) found during the excavation are important for dating as

8. kép: Táblatöredék feltárási közben
Fig. 8: Fragment of a glass pane during excavation

9. kép: Diana-relief az épület falomladékából
Fig. 9: Diana relief from the wall debris of the building

rendelkező épületegyüttes funkciójáról egyelőre nehéz véleményt mondani, de az Aquincumot Brigetióval (ókori Komárom – Szöny) összekötő diagonális út közelsége, a területen alkalmazott római telekosztási szabályok és nem utolsósorban a gyönyörű panoráma miatt nem kizárt, hogy egy eddig ismeretlen villagazdaság egyik épületét találtuk meg a területen. A feltételezést megerősíteni látszik az a tény, hogy a Harsánylejtőn most feltárt épületegyüttes éppen félúton található a Csúcshegyi és a Testvérhegyi villa között (500-500 m-re). A gazdasági eszközök nagy száma ilyen funkciót is valószínűsíthet. Ugyanakkor a sok érem utalhat kereskedelmi forgalomra, azaz pl. útállomás jelenlétére is (ld. ismét a diagonális út közelsége). Az előkerült fegyvertörödékek (nyíl- és dárdáhegy) alapján azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy a római

well as determining the building complex. There were especially many coins in one of the rooms. To date in the analysis, the earliest coin was minted by Antoninus Pius. They support our ideas about the late Roman period use of the building and, at the same time, they may suggest a function for the complex: such a large amount of coinage can perhaps be explained by the buildings being linked to commercial circulation.

It is difficult to determine the function of the at least three times reconstructed building complex with its numerous rooms and diversely oriented units. Nevertheless, the proximity of the diagonal road that connected Aquincum with Brigetio (Antique Komárom-Szőny), the Roman period allotment system found on the territory and the beautiful view suggest that a building of an until now unknown villa farm has been found. The fact that the Hárshegy building complex is halfway between the Csúcshegy and the Testvérhegy villas seems to support this idea (500-500 meters). The numerous tools used in various crafts further corroborate this idea. At the same time, the large number of coins may reflect commercial circulation, something that might be found if this was a road station (see again the proximity of the diagonal road). Judged from the unearthed weapon fragments (arrowheads and spearheads) it is also possible that smaller military garrisons retreating from the increasingly threatened settlements on the Danube bank moved to the more successfully defensible former villa farms in the late phase of the Roman occupation. There are many examples attesting to this practice in villa farms (e.g. the so-called Békásmegyér, Testvérhegy villas: PÓCZY 1971, 85–102).

uralom késői időszakában a veszélyessé váló Duna parti településrészekről a jobban védhető, egykori villagazdaságokba húzódtak fel kisebb katonai egységek. Erre számos példát találunk az Aquincum környéki villagazdaságok esetében (pl. az ún. Békásmegyeri, Testvérhegyi villák esetében: PÓCZY 1971, 85–102).

A feltárt szelvényeket – mivel a kivitelezés és a várható helyreállítás csak jövőre indul meg – a KÖH előírásainak megfelelően geotextillel takartuk vissza és visszatöltöttük a jelenlegi járószintig.

Láng Orsolya

Irodalom/References:

BÉDOYÈRE 2001 – G. de la Bédoyère: The buildings of Roman Britain. Gloucestershire 2001.

HAVAS-SZILAS-VIRÁG 2007 – Havas Z. – Szilas G. – M. Virág Zs.: Próbafeltárás a csúcshegyi római villa környezetében II (Test excavation in the region of the Roman villa on Csúcshegy II). Aqfűz 13 (2007) 154–178.

IVÁNYI 1935 – Iványi D.: A pannoniai mécsesek tipológiája és kronológiája. DissPann II.2. Budapest 1935.

PÁTEK 1942 – Patek E.: A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete. DissPann II.19. Budapest 1942.

PÓCZY 1959 – Póczy K.: Diana aquincumi kultuszához (Alcuni dati sul culto di Diana di Aquincum). BudRég 19 (1959) 139–143.

PÓCZY 1971 – Póczy K.: A békásmegyeri villa és az Aquincum környéki villagazda-

The uncovered trenches were covered with geo-textile and filled in to the actual ground level, following the regulations of the KÖH since the execution work and the reconstruction will only start next year.

Orsolya Láng

ságok a markomann háborúk után (Die Villa von Békásmegyer und die Gutshöfe in der Umgebung von Aquincum nach den Markomannenkriegen). BudRég 22 (1971) 85–102.

SOPRONI 1978 – Soproni, S.: Der spätrömische limes zwischen Esztergom und Szentendre. Budapest 1978.

T. LÁNG 2005 – T. Láng O.: A „Peristylház”: hitelesítő feltárás a az aquincumi polgárváros északkeleti részén (The “Peristyl House”: authenticating excavation in the Northeast part of the Aquincum Civil Town). Aqfűz 11 (2005) 68–80.

T. LÁNG 2008 – Láng O.: Középkori településnyomok és római kori épületmaradványok a Csúcshegy-Harsánylejtő területén (Medieval settlement traces and Roman period building remains in the area of Csúcshegy-Harsánylejtő). Aqfűz 14 (2008) 133–140.

ZSIDI 2002 – Zsidi P.: Aquincum polgárvárosa. Budapest 2002.